

نخستین کوشش‌های قانون‌گذاری در ایران

به اهتمام

سید علی‌الدین

[جلد دوم]

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
فروست
شابک
وضعیت فهرست نویسی
یادداشت
یادداشت
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
رده بندی کنگره
رده بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی

آل داود، سیدعلی، ۱۳۳۱-
نخستین کوشش های قانون گذاری در ایران : جلد دوم رساله های حقوقی و سیاسی نویافته /
به اهتمام سیدعلی آل داود.
تهران: انتشارات دکتر محمود افشار با همکاری انتشارات سخن، ۱۳۹۰.
۵۵۱ ص.: مصور.
مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی موقوفات دکتر محمود افشاریزدی؛ ۳۹.
گنجینه اسناد و تاریخ ایران؛ ۷۱.
۴-۴۱-۶۴۴۱-۶۲۲-۹۷۸
فیبا
کتاب حاضر جلد دوم کتابی با همین عنوان در نظر گرفته شده است.
نمایه .
قانون گذاری -- ایران -- تاریخ
Legislation -- Iran -- History
قانون نویسی -- ایران -- تاریخ
Bill Drafting -- Iran -- History
ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ ق.
Iran -- History -- Qajars, 1779-1925
KMHy516
۹۵۵/۰۷۵
۵۹۵۱۴۱۵

نخستین کوشش‌های قانون‌گذاری در ایران

[جلد دوم]

به اهتمام سید علی آقا داود

کار حسن بیگلر

فاطمه بیگم

کوثر

آزاده

حقیقت

۱۱۰۰ نسخه

۱۳۹۸

گرافیس، طراح و مجری جلد

حروفچینی و صفحه‌آرایی

لینوگرافی

چاپ متن

صحافی

تیراژ

چاپ اول

ناشر

انتشارات دکتر محمود افشار

خیابان ولی‌عصر، بالاتر از چهارراه پارک‌وی، خیابان عارف‌نسب، کوی لادن، شماره ۶

تلفن: ۲۲۷۱۷۱۱۴ دورنما: ۲۲۷۱۷۱۱۵

با همکاری انتشارات سخن

خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، خیابان وحید نظری، پلاک ۴۸

تلفن: ۵-۶۶۹۵۳۸۰۴ دورنما: ۶۶۴۰۵۰۶۲

تلفن تماس برای تحویل کتاب در تهران و شهرستان‌ها

۵-۶۶۹۵۳۸۰۴

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۵
۱) قانون سلطنت / رستم / حکماء.....	۲۳
۲) قانون مالکین قراء و مزارع و خنواب.....	۱۲۱
۳) قانون گارد شاهنشاهی / مصوب مجلس شورای الاول / ۳۰ ق.....	۱۲۹
۴) قانون تکلیف رعایای دولت روس به خدمت نظامی / ترجمه زین العابدین منشی.....	۱۳۷
۵) اسناد عدلیه در مجلس.....	۲۰۳
۶) آدولف پرنی / نخستین مستشار حقوق دان در ایران.....	۲۱۷
۷) تکالیف مشترکه مجالس وزارت عدلیه اعظم / مصوب ۲۸۸ ق.....	۲۲۵
۸) رساله یادگار حسن از آثار وین / حسن خداداد آذربایجانی.....	۲۳۱
۹) خان خانان / مؤلف ناشناخته / ۱۳۱۴ ق.....	۲۵۵
۱۰) سیاست مدن / محمدعلی طباطبائی، حکیم ذوفنون / ۱۲۸۲ ق.....	۳۵۵
۱۱) قوانین تشکیلات ایالات و ولایات.....	۴۱۱
۱۲) احکام المدن / محمدعلی شریف کرمانشاهی.....	۴۲۹
۱۳) برگی از تاریخ وکالت در ایران.....	۴۶۵
اسناد و تصاویر.....	۴۸۹
نمایه ها.....	۵۲۷

مقدمه

جلد دوم «سین کوشش‌های قانون‌گذاری در ایران حاوی چند رساله و کتابچه حقوقی و سیاسی و اجتماعی دیگر از دوره قاجار است. این رساله‌ها تاکنون کمتر شناخته شده و به ویژه حقوق‌دانان و محققان تاریخ حقوق جدید ایران با این نوشته‌ها و رساله‌ها کمتر آشنا شده‌اند. یکی از بهترین پژوهش‌ها در این زمینه در خصوص معرفی کتاب‌ها و رساله‌های اقتصادی و اجتماعی و حقوقی اثر معروف «افکار اجتماعی و سیاسی و اقتصادی» در آن منتشر نشده دوران قاجار» تألیف مشترک روان‌شادان دکتر فریدون آدمیت و دکتر هما ناطق است. با این همه نام‌برداران در مقدمه اذعان کرده‌اند که هنوز به بیشتر رساله‌ها و کتابچه‌های مورد نظر دسترسی نداشته و صرفاً به معرفی آنهایی که پرداخته‌اند، تصدیق نسخه خطی هر یک را در اختیار داشته‌اند.

می‌دانیم از اوایل عصر قاجار مناسبات و روابط سیاسی و بازرگانی ایران با کشورهای اروپایی توسعه و گسترش یافت و سال به سال بر میزان آن افزوده می‌شد. در بخش صنایع و علوم البته ایرانیان سود بسیار بردند، اما بهره‌گیری آنها از مرصه‌های علوم انسانی و اجتماعی اندک بود، زیرا همواره با مقابله و مواجهه سرسختانه سنت‌گرایان همراه می‌گردید.

در این زمان و مخصوصاً از عصر ناصرالدین‌شاه به بعد شوق نگارش کتب حقوقی و اجتماعی بین روشنفکران آشنا با فرهنگ غرب و نیز دسته‌ای از نویسندگان سنت‌گرا فزونی یافت. اما آنچه دسته اخیر نوشته‌اند بیشتر در تبیین وضع موجود و در قالب اندرزنامه‌های سیاسی است. زیرا این گروه اساساً با موازین حقوق جدید و مباحث حقوق سیاسی و اساسی کمترین آشنایی را داشت و حتی بهره‌گیری از نظامات حقوقی

جدید را برای کشور غیر ضروری و حتی زیان‌بار می‌دانستند. گروه دیگر روشنفکران آشنا با تمدن غرب و فرهنگ اروپا بودند که خود سفرهایی به آن سو داشته و حداقل با یک زبان اروپایی آشنایی یافته و به اقتباس از قوانین و لوایح و مقررات حقوقی آن کشورها و ترجمه آن به زبان فارسی روی آوردند. کوشش این گروه بیشتر معطوف به آن بود که آینده کشور را با اقتضاءات جهان رو به تحول هماهنگ سازند.

تعداد اندرزنانه‌ها و رساله‌هایی که بر مبنای پذیرش نظام سیاسی حاکم نوشته شده النسبه زیاد است و برخی آنها انتشار یافته است، به‌ویژه از دوره عباس میرزا که روی این علاقمندان حفظ قدرت موجود به نگارش اینگونه اندرزنانه‌های سیاسی روی آورده و مخصوصاً مطالب خود را مستند به آیات قرآن و احادیث نبوی و اندیشه‌های فقهای بزرگ پیشین می‌کردند تا از این طریق تأثیر نوشته‌های خود را نزد عموم بیشتر کنند. اندیشه اصلی این نویسندگان اندرزنانه‌ها تبیین قدرت حاکم و نظام سیاسی موجود و توجیه کارهای پادشاهان و حکام است و البته در برخی آنها پیشنهاد تأسیس نهاد و ادارات و وزارتخانه‌های جدید نیز داده شده. هر چه به عصر مشروطه نزدیک می‌شویم بر تعداد رساله‌ها که در آنها پیشنهاد محدود شدن قدرت شاه را داده‌اند افزوده می‌شود.

چنانکه اشاره شد زمینه پیدایش رساله‌های خارجی و سیاسی و اقتصادی دهه‌ها قبل از مشروطه به وجود آمد. نخست در نوشته‌های کاتب‌های کسانی مانند رستم‌الحکما نویسنده کتاب مشهور رستم‌التواریخ اشاره‌های صریح به برتری سیستم‌های سیاسی فرنگستان شده بی‌آنکه نویسنده خط سیاسی روشنی در آثار خود ارائه کرده باشد. سپس و به‌ویژه از دوره ناصری برخی مترجمان آشنا به زبان‌های فرانسه، روسی و ترکی به ترجمه قوانین مختلف از این زبان‌ها روی آوردند، ترجمه‌هایی که گاه به پیشنهاد شخص شاه یا رجال برجسته وقت صورت می‌گرفت و یا علائق وطن‌دوستانه مترجمان موجب روی آوردن آنان به اینگونه مسائل می‌گردید. از همان اوقات گروهی از نخبگان و روشنفکران ایرانی با مبحث حقوق اساسی و محدودیت قدرت سلطنت مطلقه آشنایی یافته و با ترجمه زیرکانه برخی از این گونه آثار حقوقی کوشش داشتند هم شاه و هم توده مردم را با مباحث جدید آشنا سازند.

شاید نخستین کسان پس از آغازگران نخستین که به طور جدی به مبحث قانون

و حقوق ملت پرداخته‌اند ملوک‌خان، مستشارالدوله و مجدالملک باشند که با تألیفات ارزنده خود زمینه را برای پذیرش عموم از این مفاهیم و کارکرد مفید آنها فراهم آوردند. تلاش بعدی در اواسط دوره مظفرالدین‌شاه و پیش از شروع نهضت مشروطه صورت گرفت. این کوشش‌ها با تأسیس مدرسه علوم سیاسی و سپس مدرسه حقوق صورت بسیار جدی یافت.

مدرسه علوم سیاسی در سال ۱۳۱۷ق - مقارن با اواسط دوره مظفرالدین‌شاه - به همت میرزا حسن خان مشیرالملک (مشیرالدوله بعدی) که تازه پس از اتمام تحصیلات خود در رشته دیپلماسی به ایران بازگشته بود و به همت پدرش میرزا نصرالله خان مشیرالدوله وزیر امور خارجه وقت تأسیس شد و در آغاز یکی از ادارات تابعه و مستقل وزارت خارجه محسوب می‌گردید. دانش‌آموزان آن به طور عمده از میان فارغ‌التحصیلان رالف‌اورن انتخاب شده و دروس زیر را فرا می‌گرفتند: درس حقوق، درس فقه، تاریخ، زبان فرانسه و جغرافیا، اما بعداً چند درس دیگر به آن اضافه شد: حقوق بین‌الملل عمومی، بیله‌های ثروت و ادبیات.

ریاست مدرسه در آغاز با مشیرالملک بود، اما چند سال بعد در ۱۳۲۳ق بر عهده برادرش میرزا حسین خان مؤتمن‌الملک پیربایرار گرفت. در سال ۱۳۲۵ق مقارن با پیروزی مشروطه محمدعلی فروغی ذکاءالملک، ریاست مدرسه حقوق رسید و تحولات اساسی در آن به وجود آورد و از جمله درس حقوق اساسی و تاریخ جدید و ریاضیات را به درس‌های دیگر اضافه نمود.^۱

با استقرار نظام مشروطه تلاش طرفداران گسترش و تثبیت قانون افزایش یافت و برخی قوانین جدید به تصویب مجلس یا کمیسیون عدلیه مجله رسید. چنانکه در سال ۱۳۲۹ق قانون مهم اصول تشکیلات عدلیه و محاکمات حقوقی مشتمل بر ۳۱۱ ماده در کمیسیون عدلیه به تصویب رسید و به طور موقت از شعبان ۱۳۲۹ق لازم‌الاجرا شد. چند سال بعد نخستین کتاب حقوقی در شرح این قانون به نام «دستور در محاکم حقوقی» توسط دکتر محمد مصدق تألیف و منتشر شد. طبق این قانون، محاکم ایران به سه دسته تقسیم شدند: ۱- محاکم عرفیه ۲- محاکم شرعیه

۱. مقتدری، محمدتقی «تاریخ دانشکده حقوق و اهمیت آن»، سالنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی، سال تحصیلی ۱۳۱۴-۱۳۱۵، صص ۳-۱۷.

۳- محاکم حکمیت. از کسانی که در تصویب و تدوین اولین مجموعه‌های قانون خدمت مؤثر کردند باید از: حسن پیرنیا مشیوالدوله، محمدعلی فروغی ذکاءالملک، سیدحسن مدرس، سید نصرالله تقوی و مخصوصاً مسیو پرنی فرانسوی نام برد. پرنی چندین متن قانونی را از قوانین و مقررات حقوقی فرانسه و به ویژه از کد ناپلئون انتخاب کرده و با کمک دستیاران خود آنها را به فارسی برمی‌گرداند و سپس در کمیسیون عدلیه مجلس به بررسی آن می‌پرداختند.

متن آقب آن در سال ۱۳۳۹ق/ ۱۲۹۹ش هنگامی که نصرت‌الدوله وزارت عدلیه را بر عهده گرفته بود مدرسه‌ای به نام مدرسه حقوق در تهران افتتاح شد. در این سال مسیو پرنی مستشار حقوق‌دان فرانسوی - که شرح حالش در همین مجلد خواهد آمد - از طرف دولت اروپا به ایران در جامعه ملل به اروپا رفت و در آنجا دستور یافت که چند نفر استاد برای تدریس در مدرسه حقوق استخدام نماید. و او چهار نفر استاد خدمت از فرانسه را استخدام کرد و با خود به ایران آورد. این مدرسه در بدو تأسیس با مخالفت روحانیان مواجه شد ولی بالاخره در نوامبر ۱۹۱۹ در زمان صدارت وثوق‌الدوله از طرف وزارت عدلیه تأسیس یافت و مسیو پرنی ریاست آن را عهده‌دار شد. جواد عامری سمنانی وزارت او را داشت و بر امور داخلی مدرسه نظارت می‌کرد. دروس این مدرسه بر مبنای اساتید هر درس به زبان‌های فارسی یا فرانسه تدریس می‌شد. معلمین ایرانی عبارت بودند از: سید نصرالله تقوی، محمدعلی فروغی و مصطفی عدل. عدل تدریس اصول محاکمات (آیین دادرسی مدنی) و مسیو پرنی حقوق جزا را بر عهده داشت. به این ترتیب مدرسه سراسری از اجزای وزارت خارجه و مدرسه حقوق جزو وزارت عدلیه و مدرسه تجارت که در سال ۱۳۰۱ش تأسیس شده بود جزو وزارت فوائد عامه به شمار می‌رفتند. اما مدرسه حقوق و سیاسی در شهرریور ۱۳۰۶ در هم ادغام شده، مدارس سه‌گانه مذکور در سال ۱۳۱۳ش در هم ادغام شده و دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی دانشگاه تهران را به وجود آوردند.

*

مجلد حاضر شامل سیزده رساله و مقاله است. در مقدمه هر یک به اختصار در باب هر کدام مطالبی نوشته شده، در اینجا مختصراً آنها را معرفی می‌کنیم:

۱- **قانون سلطنت:** به نام‌های آداب سلطنت و شمس‌الانوار نیز خوانده شده،

در شمار نخستین نوشته‌های حقوقی سیاسی اوایل عصر قاجار است اما نظم معینی ندارد. نویسنده آن محمد هاشم رستم‌الحکما، نگارنده کتاب معروف رستم‌التواریخ است. همین جا احوال و آثارش را با تفصیل گزارش کرده‌ام.

۲- قانون مالکین قنوات و قراء و مزارع: تاریخ تدوین و تصویب ندارد ولی به یقین در عصر ناصرالدین شاه فراهم آمده است. نسخه منحصر آن به عنوان آلبوم شماره ۱۹۲ بیوتات و اکنون ذیل شماره ۲۹۵/۷۲۶۶ در کتابخانه کاخ گلستان (سلطنتی سابق) نگهداری می‌شود.

۳- قانون گارد شاهنشاهی: این قانون در سال ۱۳۳۰ق - سال ششم پیروزی مشروطه - به تصویب رسیده و نسخه‌ای از آن به شماره ۲۹۵/۷۳۰۴ در کتابخانه کاخ گلستان درجود است.

۴- قانون تکالیف رایای دولت روس: ترجمه مفصل قانونی است که در زمان الکساندر دوم در روسیه تصویب شده و توسط زین‌العابدین منشی یک‌سال پس از انتشار در روسیه ترجمه شده و در آن دو نسخه خطی در دست است. از جمله فواید ترجمه این قانون و قوانین مشابه آن بود که خواه ناخواه دولت ایران و شخص شاه آگاه می‌شدند که باید برای نظام ایران سیستم نظام وظیفه قوانین و مقرراتی وضع کرد تا از هرج و مرج درین زمینه جلوگیری شود. به‌ویژه جمع‌آوری مشمولان وظیفه تا آن تاریخ بیشتر با تمایلات نظام‌های وقت چهارم امانی بود؛ زیرا هر کس را که خود می‌خواستند از خدمت معاف کرده و کسانی را با زور خدمت می‌بردند.

۵- اسناد عدلیه در مجلس: در بایگانی کتابخانه مجلس ابوهی از اسناد راجع به مسائل مختلف مملکتی موجود است که قسمت مفصلی از آن شامل مدارک و نامه‌های عدلیه است. در این بخش چند فقره از اسناد مهم عدلیه آورده شده است.

۶- گزارش احوال آدولف پرنی: وی نخستین مستشار حقوق دان اروپایی است که در دور دوم مجلس شورای ملی به ایران دعوت شد و چند سال در این کشور خدمت کرد. او در تهیه و تدوین قوانین جدید و تأسیس مدرسه حقوق کوشش شایانی مبذول کرد.

۷- تکالیف مشترکه مجالس وزارت عدلیه اعظم: قانون تشکیل مجلس وزارت عدلیه در عهد ناصری است.